

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 343.102;340.6

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.01>

ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЧНОЇ СТАВКИ

Великий Віктор Миколайович,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Ісичко Сергій Миколайович,
старший радник юстиції,
кафедра професійних та спеціальних
дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

У статті розглянута історія й сучасне розуміння очної ставки як слідчої дії. Зазначено окремі моменти, які мають бути відображені в кримінально-процесуальному законодавстві. Визначено основні недоліки застосування очної ставки слідчими на практиці. Сформульовано низку процесуальних і психологічних практичних рекомендацій, що, на думку авторів, повинні підвищити ефективність проведення очної ставки. Робиться висновок, що у зв'язку зі специфікою очної ставки та її можливостями належного розкриття злочинів доцільно в Кримінальному процесуальному кодексі України виділити її як самостійну слідчу дію, розкрити її процесуальну сутність. Указано на необхідність розкрити порядок проведення очної ставки: підстави, відповідно до яких призначається очна ставка (виявлення й конкретизацію сукупності умов, за яких у процесі розслідування проведення очної ставки є обов'язковим або доцільним), сукупність обставин, що накладають обмеження або повністю виключають можливість проведення очної ставки; права слідчого й допитуваних осіб; безпосередню регламентацію процедури такого допиту (допустимих і заборонених прийомів, участі перекладача), особливості проведення очної ставки з деякими категоріями осіб (неповнолітніми, іноземними громадянами, особами, які мають психічні розлади, й іншими); використання технічних засобів (відео- й аудіозаписів, комп'ютерної графіки, імітаторів і моделей тощо); зміст і порядок оформлення протоколу допиту.

Ключові слова: очна ставка, очна ставка як слідча дія, історія розуміння очної ставки, недоліки проведення очної ставки слідчими, правові та психологічні засади очної ставки.

LEGAL AND PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF CONFRONTATION

Velykyi Viktor Mykolaiovych,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor

Isychko Serhii Mykolaiovych,
Senior Councillor of Justice,
Department of Professional
and Special Disciplines
(Kherson Faculty of the Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The history and current conception of confrontation as an investigative act are examined. The particular moments demanding their presence in the criminal-procedural legislation are pointed. The main faults of the confrontation use by investigators in practice are determined. Several practical procedural and psychological recommendations to elevate the confrontation effectiveness are formulated.

The necessity to reveal the procedure of confrontation was formulated:

the grounds on which the eye-rate is assigned (identifying and specifying the set of conditions under which is confrontation mandatory or appropriate in the course of the investigation); the totality of circumstances that impose restrictions or completely exclude the possibility of confrontation; the rights of the investigator and the persons being interrogated; direct regulation of the procedure of such interrogation (admissible and forbidden techniques, participation of an interpreter); peculiarities of the face-to-face rate with certain categories of persons (minors, foreign nationals, persons with mental disorders, etc.); the use of technical means (video and audio, computer graphics, imitators and models, etc.); the content and procedure of the interrogation protocol.

A number of procedural and psychological practical recommendations have been formulated, which, in the opinion of the authors, should improve the efficiency of preparation and direct face-to-face treatment, illustrated with examples from the practice of investigation. The conclusion is made to emphasize confrontation as an independent essence in the criminal-procedural code of Ukraine taking into consideration its specificity and possibilities of appropriate crime detection.

Key words: confrontation, confrontation as investigative act, history of confrontation conception, faults of confrontation use by investigators, legal and psychological grounds of confrontation, grounds for assigning confrontation for conducting confrontation, regulating the procedure for confrontation, tactical psychological techniques for conducting confrontation.

У системі слідчих (розшукових) дій очна ставка посідає одне з чільних місць, однак проблема розроблення технологій проведення очної ставки з метою отримання або перевірки інформації від осіб, обізнаних з обставинами кримінального правопорушення, незалежно від процесуального становища особи не втрачає актуальності й сьогодні.

У досить великій кількості наукових досліджень прямо або опосередковано аналізуються окремі аспекти правової регламентації та обґрунтування тактики очної ставки, залежно від виду злочину, від умов його проведення, від часових меж проведення останнього, від кількості криміналістично-значимої інформації, від мети

очної ставки (отримання доказової інформації, викриття брехні, з метою запобігання наступним правопорушенням тощо), від статі або віку особи, від соціального статусу, від психічного стану, від національної та соціальної належності тощо. Процесуальні, тактичні та психологічні засади проведення очної ставки досліджено в працях багатьох відомих учених. Цьому питанню присвячено низку досліджень В.Є. Коновалової, С.М. Лозової, О.Я. Переверзи, Д.М. Піскуна та ін. [3; 4; 6; 7]. Безперечно, вони мають значну практичну й теоретичну цінність, однак проблемні питання такої складної слідчої (розшукової) дії сьогодні остаточно не розкрито, під час проведення очної ставки неповною мірою використовуються здобутки криміналістики й психологічної науки.

Метою статті є аналіз історії та стану очної ставки як слідчої дії, розроблення правових і психологічних базових засад використання очної ставки в слідчій практиці.

Установленню правової природи очної ставки на теренах України може сприяти вивчення історії розвитку кримінально-процесуального законодавства та криміналістичної науки.

Сама назва слідчої дії, що розглядається нами, походить від староруського виразу «очі на очі». Прообраз очної ставки як самостійний правовий інститут зафіксовано вже в XI–XII ст. в Руській Правді – правовому першоджерелі Київської Русі. У Руській Правді встановлювався процес судочинства, який іменувався «судовим». Він починався зі звернення до феодалу («наклепу») зацікавленої особи у зв'язку з нанесенням останньому майнової або моральної шкоди («образи»), із затримання злодія чи іншого порушника на місці вчинення злочину або з його явки з повинною. Тут можна углядіти зародження змагальності в суперечці між сторонами – заявником і «кривдником». Процес розгляду «тятьби» (злочину) поділявся на кілька етапів: «гоніння сліду» – переслідування запідозреного або розшукуваного зловмисника, «закличе» – оголошення в людному місці про вчинений злочин тощо. Найбільш близькою за змістом до сучасної очної ставки була дія, що називалося «звід». Сенс його полягав у тому, що якщо виявлявся утримувач, наприклад, викраденого майна, який указував на людину, у якої він його придбав, то їх «зводили» разом, якщо попередній власник теж на когось указував, знову здійснювався «звід» і так далі: до тих пір, поки не буде знайдений дійсний викрадач речі.

Елементи використання очної ставки можна знайти у зводі документів часів Козаччини й Гетьманщини XVII–XVIII ст. «Права, за якими судиться малоросійський народ» [7].

Одну ж із перших спроб дати визначення та сформулювати правила проведення очної ставки зробив у 1881 році професор Харківського університету Л.Є. Володимиров у посібнику «Учение об уголовных доказательствах».

Близьке до сучасного розуміння визначення розглянутої слідчої дії міститься в енциклопедичному словнику Брокгауза й Ефрона 1897 р.: «Очна ставка – одночасний допит двох осіб за одним і тим самим питанням» [8].

В одному з перших радянських підручників із криміналістики під редакцією А.Я. Вишинського очна ставка розуміється як «одночасний допит двох (або більше) осіб у присутності один одного, застосований з метою усунення суперечностей у показаннях цих осіб, даних під час роздільних допитів» [9].

У Кримінально-процесуальному кодексі Української РСР від 28 грудня 1960 року в главі 15 «Очна ставка, пред'явлення для впізнання» в ст. 172 вказується, що слідчий вправі провести очну ставку між двома раніше допитуваними особами, у показаннях яких є суперечності, а в ст. 173 розкривався порядок проведення очної ставки. На початку очної ставки встановлюється, чи знають особи, що викликані на очну ставку, один одного й у яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попе-

реджаються про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за дачу завідомо неправдивих показань. Викликаним на очну ставку особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини справи, для з'ясування яких призначена очна ставка. Після цього слідчий ставить запитання. Особи, викликані на очну ставку, з дозволу слідчого можуть ставити запитання одна одній. Оголошення показань, даних учасниками очної ставки на попередніх допитах, дозволяється лише після дачі ними показань на очній ставці та запису їх до протоколу. Слідчий пред'являє протокол очної ставки особам, яких допитано, для прочитання або за їхнім проханням прочитує їм цей протокол. Допитані особи мають право вимагати доповнення протоколу й унесення до нього поправок. Ці доповнення або поправки підлягають обов'язковому занесенню в протокол. Протокол очної ставки підписує кожна з допитаних осіб і слідчий [1].

У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України очна ставка не виокремлюється як самостійна слідча дія: у главі 20 «Слідчі (розшукові) дії» в ст. 224 «Допит» лише стисло зазначається: «Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях». При цьому дуже побіжно визначається сам порядок проведення очної ставки: «На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань. Викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставлені запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту» [2].

Отже, кримінально-процесуальне законодавство розглядає очну ставку як різновид допиту, така ж думка стверджується в багатьох наукових коментарях і підручниках. Ми ж схильні підтримати позицію академіка Академії правових наук України В.Є. Коновалової щодо очної ставки як самостійної слідчої дії, яка має передбачати свої специфічні логічні та психологічні засади [3, с. 123].

На нашу думку, проблема регламентування очної ставки включає в себе два складники: правову й психологічну.

У свою чергу, правовий аспект очної ставки передбачає вирішення таких питань:

1. Виявлення та конкретизацію сукупності умов, за яких у процесі розслідування проведення очної ставки є обов'язковим або доцільним. Це можуть бути:

- певні тактичні міркування, метою яких є досягнення бажаних змін у поведінці, показах, співпраці учасників процесу зі слідством;
- необхідність усунути в показах учасників процесу протиріччя, які можуть заважати досягненню об'єктивності або повноті розслідування обставин правопорушення, визначенню ролі окремих осіб.

2. Виявлення та конкретизацію сукупності обставин, які накладають обмеження або повністю виключають можливість проведення очної ставки. Гіпотетично до таких обставин можна зарахувати:

- загрозу безпеці одному або обом учасникам процесу. Наприклад, гр. Г. разом із 4 співучасниками заволодів у відкритому морі буксирним катером, вийшов на ньому в Середземне море, де в одній із країн придбав вогнепальну зброю, на зворотному шляху до порту N, у країні яка перебувала на шляху плавання, придбав ще 50 кг наркотиків. Під час прибуття до порту N затримати гр. Г. не вдалося, у нічний

час весь вантаж було перевантажено на човни, а буксир покинуто. Після затримання всіх учасників групи двоє пояснили, що на очній ставці вони не вимовлять жодного слова, пояснюючи це тим, що гр. Г. – дуже жорстока, рішуча й непередбачувана в діях людина, отже, може їм за це помститися. Під час очної ставки слідчий міг би зачитати їхні первинні свідчення замість їхніх показань, але це могло б призвести до того, що вони відмовляться й від тих показань, що давали раніше. Тому прийнято рішення відмовитися від проведення очної ставки;

- психічний стан або вік допитуваних осіб, які унеможливають проведення очної ставки. Наприклад, на одному з островів річки, на місці масового відпочинку людей, було звалтовано двох неповнолітніх дівчат. Зловмисники тільки на другий день відпустили їх, висадивши з човна у воду на міському пляжі. Батьки неповнолітніх дівчат вимагали покарання злочинців. Зловмисники не заперечували факту статевих зносин, але запевняли, що все відбулося на добровільних засадах. Щойно під час слідства поставало питання про проведення очної ставки, потерпілі починали плакати, тому стало зрозуміло, що очна ставка буде зірвана й не дасть бажаних результатів. Тому слідство вирішило спиратися у звинуваченнях на інші докази: пошкодження нижньої білизни, забруднений верхній одяг, тілесні ушкодження на кінцівках і тілі потерпілих, піднігтьовий уміст, освідувані подряпин на тілах зловмисників, огляду їхнього пошкодженого верхнього одягу, про що стало відомо завдяки дуже ретельному допиту потерпілих, який проведено після того, як стало зрозуміло про неможливість очної ставки;

- усну або письмову відмову від участі в очній ставці.

3. Конкретизацію визначення самих понять «протиріччя», «розбіжність», «неузгодженість» у показах і критеріїв їх оцінювання.

4. Доповнення ст. 224 Кримінального процесуального України, адже, наприклад, крім з'ясування причин розбіжностей у свідченнях допитуваних, завданням очної ставки може бути й отримання нової інформації по справі.

5. Загальної регламентації процедури очної ставки: допустимих і недопустимих прийомів її проведення.

6. Особливості проведення очної ставки з іноземними громадянами за участі перекладача.

На жаль, можна констатувати певні проблеми, які мають місце під час проведення очної ставки в практиці правоохоронних органів. Серед них можна виділити такі:

- уникнення слідчими проведення очної ставки у зв'язку з потребою серйозної підготовки до неї;

- побоювання слідчих, що результати очної ставки можуть зруйнувати раніше зібрану доказову базу;

- невміння слідчих забезпечувати необхідну морально-емоційну «партитуру» очної ставки;

- помилки у виборі тактик проведення очної ставки, невинуватих їх одноманітність.

З огляду на вище наведене, не менш важливим є розроблення психологічних аспектів технології проведення очної ставки. До них варто зарахувати розроблення на основі проведених досліджень рекомендацій щодо загальних і варіативних тактик підвищення ефективності проведення очної ставки. Наприклад, щодо:

- використання сучасних технічних засобів: відео- й аудіозаписів, комп'ютерної графіки, імітаторів і моделей тощо;

- особливостей очної ставки з участю неповнолітніх осіб, які мають певні психічні розлади;

– рекомендації стосовно проведення очної ставки безпосередньо на місці події, якщо суперечливі покази учасників безпосередньо пов'язані з місцем події та є вірогідність, що допитувані по-різному сприймають обставини, не можуть точно відтворити певні деталі, щодо усунення впливу сторонніх осіб.

Психологічним обґрунтуванням потреби в проведенні очної ставки, крім необхідності усунути протиріччя, що створюються недобросовісним допитуваним, можуть бути такі моменти:

- виявлення помилок у показах добросовісного допитуваного;
- допомога одному з допитуваних у пригадуванні окремих деталей, щодо відтворення яких він має труднощі;
- виявлення психологічних особливостей учасників очної ставки, їхні стосунки та взаємозалежність;
- потреба зруйнувати кругову поруку серед підозрюваних;
- можливість за допомоги добросовісного допитуваного спонукати іншого з учасників очної ставки до щирих правдивих зізнань;
- підтримка добросовісного допитуваного в його прагненні бути щирим у своїх свідченнях, сприяння його активної позиції в допомозі слідству;
- необхідність викриття інсценувань і фальсифікацій;
- з'ясування причин істотних протиріч у показах допитуваних;
- з метою отримання нової додаткової інформації по справі.

Потребує свого психологічного обґрунтування й процедура підготовки та проведення очної ставки, яка включає в себе:

- прийняття слідчим на основі попередньо зібраних даних рішення про необхідність проведення очної ставки;
- психологічний аналіз особи допитуваного, залученого до очної ставки (його особистісні риси: спрямованість, темперамент, характер, здібності, досвід, емоційний стан тощо), прогнозування його можливої поведінки та вибір особи, якій першій буде запропоновано давати відповіді;
- виявлення особи, зацікавленої в наданні слідству об'єктивної інформації по справі;
- планування логічно побудованої системи питань, які будуть поставлені на очній ставці, ці питання повинні взаємодоповнювати одне одного, бути за своєю формою переважно відкритими (такими, що унеможливають однозначні відповіді типу «так», «ні», «згоден» тощо), включати в перелік питання-фільтри та питання-пастки; залежно від психологічних особливостей особи допитуваного й бажаного результату вибір логічного порядку наростання викривальної сили, з початкового, із самого вагомого вирішального доказу, усієї сукупності доказів водночас;
- підбір матеріальних доказів і планування обставин їх пред'явлення з метою провокування асоціативних реакцій, перевірки причетності допитуваних до розслідуваної справи;
- передбачення відхилень і варіативних програм проведення очної ставки залежно від поведінки допитуваних;
- попереднє формування психологічної готовності особи до активної позиції, що йде на очну ставку, яка б забезпечила бажану спрямованість її дій у процесі очної ставки;
- прийняття заходів щодо усунення можливого негативного впливу й тиску на допитуваних;
- вибір сприятливого часу та місця проведення очної ставки;
- передбачення заходів управління можливими конфліктами в процесі очної ставки: провокування конфлікту між допитуваними або його врегулювання залежно

від обставин і потреби досягнення мети слідства. Так, наприклад, у деяких випадках під час проведення очної ставки з метою досягнення однозначно об'єктивного результату можливе провокування мікроконфлікту, поставивши обом сторонам, таке запитання: «Так хто з вас каже неправду?». І це запитання спрямовувати саме добросовісному учаснику провадження, даючи йому зрозуміти, що слідчий засумнівався в тому, що він каже правду. Або прямо запитати добросовісного учасника: «То може це Ви даєте неправдиві свідчення?» У цьому разі добросовісний учасник провадження, намагаючись довести слідчому, що саме він добросовісний допитуваний, може так психічно вплинути на опонента, висловлюючи йому всі подробиці спірних обставин, що останній вимушений буде дати правдиві свідчення;

– вибір темпу проведення очної ставки: форсований завершений, із наростаючим темпом, дискретний – розділений на окремі повторні або взаємодоповнюючі допити тощо;

– тактичний вибір логічної послідовності очної ставки. Як приклад можна навести вдало обрану слідчим тактику допиту по такій справі: гр. Л. і син його кращого друга гр. Т. викрали з АТП №... двигун з автомобіля «КАМАЗ», а допоміг їм у вчиненні цього злочину сторож АТП гр. У., який пропустив їх на територію АТП, згодом допомагав вантажити двигун у кузов машини, на якій приїхали гр. Л. і гр. Т. На допиті сторож гр. У. зізнався в допомозі та пояснив, що злочин учинили гр. Л. і гр. Т. Останні свою причетність до злочину заперечували, а місце знаходження викраденого двигуна слідством встановлено не було (переховуванням двигуна займався сам гр. Т., причому гр. Л. не знав місце його знаходження). Після допиту родичів і членів сім'ї гр. Л. і гр. Т. слідчим стало зрозуміло, що для гр. Т. друг його батька – гр. Л. – є авторитетною особою, тому він нізащо не буде свідчити проти нього. Тобто поки гр. Л. не зізнається в учиненні злочину, гр. Т. також буде заперечувати факт учинення злочину. Тактично першу очну ставку необхідно було провести між сторожем гр. У. і гр. Л. На очній ставці сторож гр. У. (будучи підготовленим слідчим) не залишив «каменя на камені» від показань гр. Л., останній вимушений був повністю зізнатися в крадіжці, але не міг пояснити, де приховано двигун. Далі було зроблено так, щоб і гр. Т. також зізнався в учиненні злочину та вказав місце зберігання викраденого. Тут перед слідчим постало питання: між ким проводити другу очну ставку? Між сторожем гр. У. та гр. Т. чи між гр. Л. і сином друга – гр. Т.? Знаючи про зв'язки між гр. Т. та гр. Л., вирішили провести очну ставку між ними, і це дало бажаний результат. Молодший за віком гр. Т. побачив, що авторитетний у його очах гр. Л. сам зізнався в учиненні злочину, ще й запропонував гр. Т. дати правдиві свідчення. Гр. Т. не тільки зізнався в учиненні крадіжки, а й повідомив, де приховано викрадений двигун;

– передбачення можливості фіксування не лише вербальної інформації, а й паралінгвістичної (інтонації, темпу мови, пауз, гучності тощо), кінетичної (жестів, міміки, пантоміміки), характеру візуального контакту, психофізіологічних реакцій (почервоління або збліднення шкіри обличчя, тремор, потовиділення, ковтання тощо).

Очна ставка є досить складною слідчою дією, що полягає в допиті осіб по черзі в присутності один одного, двох і більше допитаних раніше щодо одних і тих самих обставин справи з метою усунення наявних істотних протиріч і встановлення істини по справі.

У зв'язку зі специфікою очної ставки та її можливостями належного розкриття злочинів доцільно в Кримінальному процесуальному кодексі України її виділити як самостійну слідчу дію, конкретизувати її процесуальну сутність.

Проведення очної ставки може передбачати велику кількість тактичних прийомів, однак має чітко відповідати правовим нормам.

Результативність очної ставки залежить від рівня професійної підготовки слідчого, його вміння використовувати на практиці знання криміналістики, психології й інших суміжних наук.

Список використаних джерел:

1. Коновалова В.Е. Тактика производства очной ставки. *Ученые записки Харьковского юридического института*. Харьков, 1955. Вып. 6. 152 с.
2. Лозова С.М. Тактико-психологічне забезпечення очної ставки : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2004. 207 с.
3. Пашук А.І. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. Львів, 1967.
4. Переверза О.Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Одеська держ. юридична академія. Одеса, 1999.
5. Піскун Д.М. Очна ставка: тактика і психологічні основи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 20 с.
6. Энциклопедический словарь. Санкт-Петербург : Изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон, 1897. Т. 22-а. Кн. 44. С. 528.
7. Институт очной ставки: история развития и современное состояние. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/24751-institut-ochnoj-stavki-istoriya-razvitiya-sovremennoe-sostoyanie>.